УДК 336.71

Шевалдіна Валентина Геннадіївна
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри банківської справи та страхування
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
Shevaldina Valentyna
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Banking and Insurance
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
ORCID: 0000-0001-7496-1443

Нікітін Андрій Валерійович
кандидат економічних наук, доцент,
професор кафедри банківської справи та страхування
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
Nikitin Andrii
PhD in Economics, Associate Professor,
Professor of the Department of Banking and Insurance
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
ORCID: 0000-0001-9184-6471

Журавльов Олег Сергійович
кандидат економічних наук,
докторант кафедри банківської справи та страхування
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
Zhuravlov Oleg
PhD in Economics, Doctoral of the Department of Banking and Insurance
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
ORCID: 0009-0004-3243-9242

DOI: 10.25313/2520-2294-2024-6-9980

ПОВЕДІНКОВІ АСПЕКТИ КРЕДИТНОЇ ІНКЛЮЗІЇ НАСЕЛЕННЯ

BEHAVIOURAL ASPECTS OF CREDIT INCLUSION OF THE POPULATION

Анотація. *Вступ. Розвиток роздрібного бізнесу схиляє до отримання населенням базових фінансових послуг, сприяючи подоланню бідності, розширенню економічних можливостей найбідніших та найуразливіших верств населення, підвищенню рівня життя. Кредитування населення, поряд з розрахунково-касовими та депозитними операціями виступає складовою фінансової інклюзивності, що надає навичок сталого користування банківськими послугами, в першу чергу кредитних. Тим самим споживче кредитування виступає в якості важливого каналу поширення фінансової інклюзивності серед населення. В залежності від ставлення населення до кредиту виділяють різні моделі його кредитної поведінки. Відсутність доступу та залученості населення до фінансових продуктів може призвести до того, що незаможне населення звертається до неформальних ресурсів, таких як сім'я та друзі, або має схильність зберігати гроші в готівковій формі. Тим самим обмежуються можливості примноження капіталів та ускладняється економічний розвиток країни. Для того, щоб переломити всі ці негативні моменти важливо розумітися на мотивах та причинах інклюзивної поведінки населення щодо користування кредитними послугами. Дослідженню окремих проблемних аспектів формування інклюзивної кредитної поведінки населення присвячена дана стаття.*

Метою дослідження є виокремлення моделей кредитної поведінки населення з позиції фінансової інклюзії та розкриття сутнісних поведінкових аспектів кредитної інклюзії населення.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) статистичні дані НБУ, дані опитувань CBR спільно з Міжнародним бюро кредитних історій (МБКІ), дані опитувань GfK Ukraine; 2) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження в сфері кредитної поведінки населення та фінансової інклюзії.

В процесі дослідження використано такі методи наукового пізнання: теоретичного узагальнення та групування (для узагальнення розуміння фінансової інклюзії, характеристики моделей кредитної поведінки населення); формалізації, аналізу та синтезу (для визначення мотивів та причин кредитної поведінки населення; формування портрету користувачів кредитних послуг); логічного узагальнення результатів (формулювання висновків).

Результати. У науковій статті досліджено основні концептуальні засади кредитної політики домогосподарств з погляду фінансової інклюзії. Проаналізовано динаміку кредитів, наданих домогосподарствам банками України. Виділено та охарактеризовано чотири моделі кредитної поведінки населення: модель кредитної ексклюзивності, модель неформальної поведінки, модель формальної поведінки та модель самовиключення. Із виділених моделей саме модель формальної поведінки уособлює основні риси фінансової інклюзії в найбільш повному розумінні останньої, що дозволяє говорити про інклюзивну кредитну поведінку, як складову фінансової інклюзивної поведінки. Зазначено, що інклюзивна кредитна поведінка домогосподарств формується під впливом мотивів та причин раціонального та ірраціонального характеру. Наголошено, що в сучасних умовах дослідження кредитної поведінки домогосподарств доцільно проводити з урахуванням економічних, поведінкових та соціальних аспектів.

Перспективи. Банки, при плануванні пропозицій кредитних послуг, мають враховувати процес залучення населення до інклюзивної кредитної поведінки та зважати на можливості позичальників повернути кредит. Даний напрям потребує подальшого дослідження з питань виявлення причин виникнення кредитної заборгованості за споживчими кредитами з погляду поведінкових факторів моделі формальної (інституційної) кредитної поведінки та пошук шляхів мінімізації проблемних ситуацій з повернення боргу.

Ключові слова: *фінансова інклюзія, поведінкові мотиви, модель кредитної поведінки, банки, кредити, домогосподарства, фінансова грамотність, доступність фінансових послуг.*

Summary. *Introduction. The development of retail business encourages the population to receive basic financial services, helping to overcome poverty, expand the economic opportunities of the poorest and most vulnerable segments of the population, and raise the standard of living. Lending to the population, along with settlement and cash and deposit operations, is a component of financial inclusion, which provides skills for sustainable use of banking services, primarily credit services. Thus, consumer lending acts as an important channel for the spread of financial inclusion among the population. Depending on the population's attitude to credit, different models of its credit behavior are distinguished. Lack of public access and involvement in financial products can lead the poor to turn to informal resources such as family and friends, or tend to keep money in cash. This limits the possibilities of increasing capital and complicates the economic development of the country. In order to overcome all these negative points, it is important to understand the motives and reasons for the inclusive behavior of the population regarding the use of credit services. This article is devoted to the study of certain problematic aspects of the formation of inclusive credit behavior of the population.*

Purpose. The purpose of the study is to identify models of credit behavior of the population from the standpoint of financial inclusion and to reveal the essential behavioral aspects of credit inclusion of the population.

Materials and methods. The materials of the study are: 1) NBU statistical data, CBR survey data together with the International Bureau of Credit Histories (IBCI), GfK Ukraine survey data; 2) works of domestic and foreign authors conducting scientific and practical research in the field of credit behavior of the population.

In the process of carrying out the research, the following methods of scientific knowledge were used: theoretical generalization and grouping (to generalize the understanding of financial inclusion, characteristics of models of credit behavior of the population); formalization, analysis and synthesis (to determine the motives and reasons for credit behavior of the population; formation of a portrait of users of credit services); logical generalization of results (formulation of conclusions).

Results. The scientific article examines the main conceptual foundations of household credit policy from the point of view of financial inclusion. The dynamics of loans granted to households by banks of Ukraine was analyzed. Four models of credit behavior of the population are identified and characterized: the model of credit exclusivity, the model of informal behavior, the model of formal behavior, and the model of self-exclusion. Of the selected models, it is the model of formal behavior that embodies the main features of financial inclusion in the most comprehensive sense of the latter, which allows us to talk about inclusive credit behavior as a component of financial inclusive behavior. It is noted that the inclusive credit behavior of households is formed under the influence of rational and irrational motives and reasons. It is emphasized that in modern conditions it is expedient to conduct a study of credit behavior of households taking into account economic, behavioral and social aspects.

Discussion. Banks, when planning credit service offers, should take into account the transition of the population to inclusive credit behavior and take into account the borrowers' ability to repay the loan. This direction requires further research, namely, the determination of the causes of credit debt for consumer loans from the point of view of behavioral factors of the model of institutional credit behavior and the search for ways to minimize problematic situations of debt repayment.

Key words: *financial inclusion, behavioral motives, credit behavior model, banks, loans, households, financial literacy, availability of financial services.*

Постановка проблеми. Останнім часом фінансова інклюзіє є надзвичайно важливою, пріоритетною компонентою сталого економічного розвитку, визнаною світовою економічною спільнотою. Інклюзія, за визначенням Комісії з питань зростання та розвитку, інтегрує справедливість, рівність можливостей та захист шляхом трансформації трудових та ринкових відносин [1].

У багатьох джерелах інклюзивне зростання ототожнюється з соціоекономічним зростанням і розвитком. Навіть саме слово «інклюзивний» (англ. *inclusive*) перекладається не лише прямо як «що містить у собі», але й як «всеохоплюючий» щодо процесів у суспільстві — «соціоекономічний».

Концепція фінансової інклюзії вперше була офіційно визнана п'ятьма організаціями, що встановлюють стандарти, на конференції Глобального партнерства з фінансової інклюзії (GPFI): Базельським комітетом з банківського нагляду (BCBS); Комітетом з платіжних і розрахункових систем (CPSS); Групою з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF); Міжнародною асоціацією страховиків депозитів (IADI); Міжнародною асоціацією органів нагляду за страховою діяльністю (IAIS). *Фінансова інклюзія*, за визначенням цих організацій, — це здатність дорослого населення працездатного віку ефективно отримувати доступ до кредитів, заощаджень, платежів і страхування від офіційних постачальників послуг. Здатність та можливість користування кредитом ставиться багатьма дослідниками, у більшості випадків, на перше місце при формуванні моделі інклюзивної фінансової поведінки населення. Саме свідоме отримання та повернення кредитів відображає усвідомлення населення корисності фінансових послуг. Саме тому предметом даного дослідження є поведінкові аспекти кредитної інклюзії населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій економічній літературі багато праць вітчизняних та зарубіжних науковців присвячених дослідженню питань фінансової інклюзії та її впливу на рівень життя населення. Серед них: А. Барахас [2], Т. Бек [2], А. Демиргіоч-Кунт [3, 4], Л. Клаппер [4], О. Верней [5], Л. Дудинець [5], Л. Примостка [6], І. Краснова, К. Ануфрієва [7], А. Шкляр.

Проблематика поведінкових аспектів кредитної інклюзії населення знайшла відображення у працях таких науковців, як: Т. Кізима [8], О. М. Казьмірова [9] досліджували визначення поняття «кредитна поведінка населення» та основні фактори впливу. А. В. Тарасенко [10] виокремив змістовні ознаки кредитної поведінки домогосподарств. С. Л. Коваль [11] вивчав основні мотиви та потенційні кредитні ризики залучення домогосподарствами кредитних коштів. О. С. Шаманська [12] досліджувала теоретичні засади реалізації кредитної поведінки домогосподарствами. І. В. Сторонянська, Л. Я. Беновська [13] визначили особливості та тенденції фінансово-кредитної поведінки населення у період війни.

Метою статті є виокремлення моделей кредитної поведінки населення з позиції фінансової інклюзії та розкриття сутнісних поведінкових аспектів кредитної інклюзії населення.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) статистичні дані НБУ, дані опитувань CBR спільно з Міжнародним бюро кредитних історій (МБКІ), дані опитувань GfK Ukraine; 2) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження в сфері кредитної поведінки населення.

В процесі здійснення дослідження використано такі методи наукового пізнання: теоретичного узагальнення та групування (для узагальнення розуміння фінансової інклюзії, характеристики моделей кредитної поведінки населення); формалізації, аналізу та синтезу (для визначення мотивів та причин кредитної поведінки населення; формування портрету користувачів кредитних послуг); логічного узагальнення результатів (формулювання висновків).

Виклад основного матеріалу. Фінансова інклюзія — це процес створення в країні таких умов, за яких усі верстви населення мають рівні можливості користуватися всіма фінансовими послугами та доступ до всіх фінансових продуктів і послуг. Розрізняють базові та інноваційні фінансові послуги. До базових послуг, які спонукають населення користуватися фінансовими послугами, належать платіжно-розрахункові, кредитні, депозитні та страхові. Попит на ці послуги не є рівномірним серед населення і залежить від рівня благополуччя, фінансової грамотності та відповідального ставлення населення до використання того чи іншого виду послуг, що є показником інклюзивної фінансової поведінки.

Основна мета фінансової інклюзії полягає в наданні достовірної та прозорої інформації всім учасникам фінансових відносин, наданні фінансової допомоги фінансово незахищеним верствам населення та усуненні всіх перешкод, у тому числі прихованих транзакцій та витрат.

Переважна частина населення залишається погано поінформованою у фінансових питаннях, байдужою та недоступною до банківських продуктів [5]. При цьому інклюзивна фінансова поведінка населення як у нашій країні, так і в розвинених країнах, була пов'язана з користуванням платіжно-депозитними послугами. Однак, на наш погляд, це призводить до фінансової незахищеності деяких верств населення, що несе за собою проблему фінансової нерівності та ексклюзії (виключення).

Кредитування виступає ефективним механізмом задоволення потреб населення за поточного рівня доходів без необхідності додаткових заощаджень, особливо в умовах економічної невизначеності. За таких умов, придбання споживчих товарів, особливо тривалого користування, стає реальним завдяки використанню кредиту. Відстрочка платежу є вигідною пропозицією для споживача кредитних

послуг. Спочатку споживач отримує і користується товаром чи послугою, а потім поступово сплачує вартість товару. З розвитком FinTech кредитування населення стає більш доступнішим, набуває нових форм та методів та, відповідно, потребує додаткових досліджень поведінкових аспектів інклюзивної кредитної поведінки. Під *кредитною поведінкою* розуміємо свідому (виважену) діяльність домогосподарств щодо отримання кредитних коштів на умовах поворотності, строковості, платності.

Загальний огляд динаміки кредитування домогосподарств в Україні свідчить про його нерівномірний розвиток та значні коливання темпів приросту протягом 2019–2023 років, в тому числі під впливом поведінкових факторів (рис. 1).

Поширення в країні пандемії COVID-19 та запровадження локдауну погіршило макроекономічні умови, негативно вплинувши на доходи домогосподарств, фінансову спроможність та споживчі настрої, що призвело до уповільнення споживчого кредитування, яке зафіксувало від'ємний приріст на рівні –2,85%. Проте вже у 2021р. спостерігався приріст у 21,58%, що було зумовлене розвитком дистанційних каналів банківських послуг та відкладеним попитом на товари та послуги, який був пригнічений у попередні роки. Пандемія короновірусу спонукала населення до опанування нових фінансових навичок і знань щодо користування сучасними фінансовими інструментами і продуктами, в тому завдяки зростанню доступності кредитів у постковідний період. Проте, складна фінансова ситуація та невпевненість в майбутньому через повномасштабні воєнні дії на території України призвели до змін у фінансовій поведінці населення, що виразилося у скороченні витрат та ставленні до кредитування. Кредитний портрет користувача кредитних послуг за час повномасштабного воєнного вторгнення росії зазнав певних змін.

Так, за результатами опитування у 2022 році компанії CBR спільно з Міжнародним бюро кредитних історій (МБКІ) (надалі опитування) 74% респондентів працюють (порівняно з 84% роком раніше), а їхній середній дохід у листопаді 2022 року становив 15 869 грн (2021 рік — 18 135 грн). При цьому 61% доходу — це заробітна плата у вітчизняних компаніях, 23% — нерегулярні підробітки, а 14% — фінансова підтримка родичів та соціальна допомога від української влади. За словами респондентів, під час війни вони почали більше заощаджувати на дозвіллі (48%), відпочинку (39%), алкоголі (34%), а також на купівлі одягу/взуття та косметичних послугах (по 33%) [15].

Питання ставлення споживачів до кредитів є актуальним для дослідження кредитної поведінки. Потреби населення у користуванні кредитами обумовлена нестачею коштів на поточні потреби, відсутністю навичок управління власними коштами, нерівномірністю грошових потоків.

Погляд на кредитну поведінку з точки зору фінансової інклюзії потребує визначення моделі кредитної поведінки та такого алгоритму дій, який би забезпечував баланс інтересів між потребами споживачів фінансових послуг та потенціалом фінансового ринку [6].

Враховуючи різноманіття спектру різних типів споживачів кредитних продуктів, їх види, типи фінансових установ в економічній літературі виокремлюють кількість видів кредитної поведінки домогосподарств. Узагальнюючи виділяємо такі основні моделі кредитної поведінки, що формуються на ринку фінансових послуг за типом та характером споживача:

1) *модель ексклюзивної кредитної поведінки* — відмова громадян від кредитних відносин в силу неприйнятних умов користування банківськими послугами, неприйнятні ціни, несприятливої оцінки ризику;
2) *модель неформальної кредитної поведінки* — громадяни, які недовіряють фінансовим інституціям, в силу певних обставин виключені з цільового ринку продажів фінансових послуг та/або які схильні

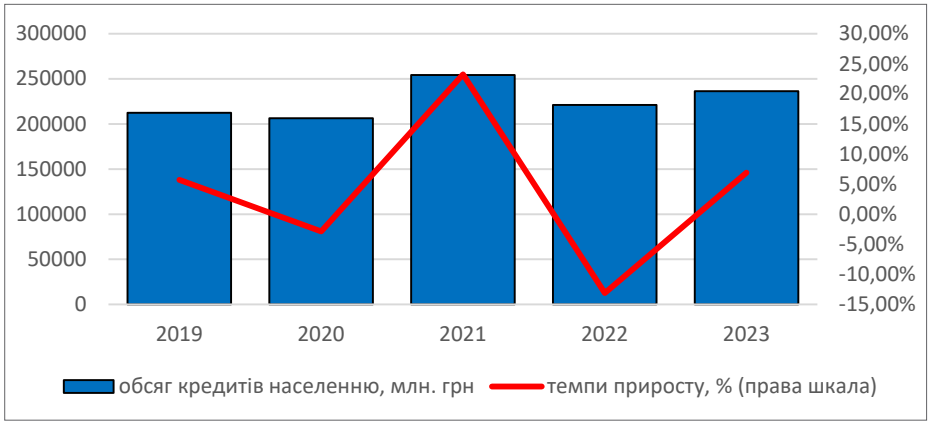

Рис. 1. Обсяги та темпи приросту кредитів, наданих домогосподарствам банками України за 2019–2023 рр., залишки станом на кінець періоду

Джерело: побудовано авторами на основі [14]

до запозичення коштів у інших фізичних осіб (позики в друзів, родичів тощо) без формального (письмового) закріплення такої домовленості;

3) *модель формальної (інституціональної) кредитної поведінки* — характерна для громадян які є фінансово грамотними, є активними користувачами фінансових послуг, схильні до отримання коштів від посередників на організованому фінансовому ринку (банківських та небанківських фінансово-кредитних установ);
4) *модель самовиключення* — відсутність потреби у додаткових фінансових коштах з інших джерел, крім власних, та невпевненість у захисті прав споживачів фінансових послуг.

Можливість для споживачів отримати зручний доступ до якісних фінансових продуктів та послуг виступає головною умовою формування моделі формальної (інституціональної) кредитної поведінки, яка передбачає отримання позик у банках та інших фінансових інституціях (кредитні спілки, ломбарди). Тим самим населення віддає перевагу більш юридично захищеним способам фінансування майбутніх витрат за допомогою кредитної картки, отримання споживчого кредиту в банку, позики в ломбарді, тощо (рис. 2).

Порівняно з іншими способами фінансування майбутніх витрат кредитна картка є зручним інструментом, який забезпечує доступність, фінансову гнучкість та мобільність. Відповідальне користування банківськими кредитами сприяє формуванню позитивного кредитного рейтингу позичальника, надає додаткові бонуси та різноманітні винагороди її користувачу. Населення схильне до співпраці з фінансовими інституціями.

Модель неформальної кредитної поведінки — це досить поширена практика запозичень коштів у приватних осіб (родичів, друзів, колег, знайомих). Це особистісні нерегульовані індивідуальні відносини, що несуть значний ризик. Проте, вони можуть виявитися більш гнучкими, прийнятними за умовами. Відповідно до результатів дослідження компанії GfK Ukraine, що було проведене у 2016–2017 рр. на використання неформального способу фінансування майбутніх витрат припадало 35% опитаних [8].

Проте, в умовах повномасштабної війни, невизначеності, зниження платоспроможного попиту, релокації населення, можливості використання даної моделі обмежені. Однак, на наш погляд, такі вимушені умови, як і умови при пандемії коронавірусу, формують модель інклюзивної кредитної поведінки. За даними опитування у листопаді 2022 року як чоловіки та і жінки в Україні схильні до користування кредитами, відповідно 52 та 48 відсотків. Найбільшими користувачами кредитних послуг банків є населення працездатного віку (31–40 років) (46%), що мешкає у містах з населенням понад 500 тис. осіб (53%) центрального регіону (28%) [15] (рис. 3).

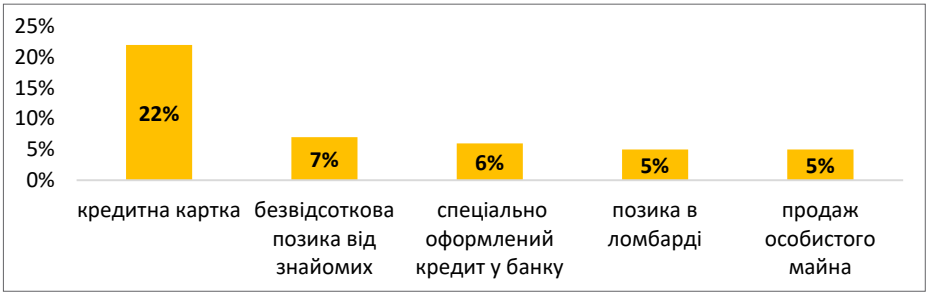

Рис. 2. Вибір способу фінансування майбутніх витрат домогосподарствами України у 2022 році

Джерело: побудовано авторами на основі [15]

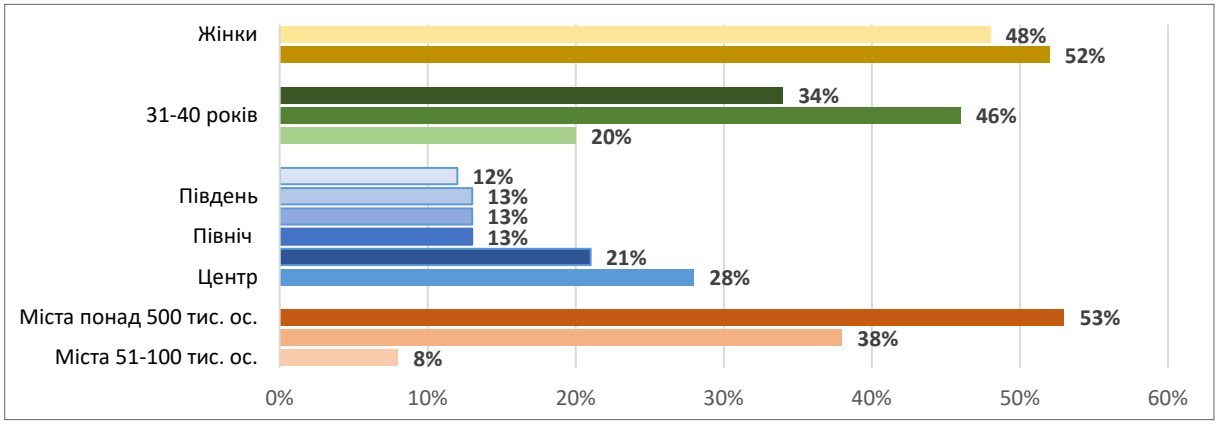

Рис. 3. Портрет користувачів кредитів в Україні станом на листопад 2022 року

Джерело: побудовано авторами на основі [15]

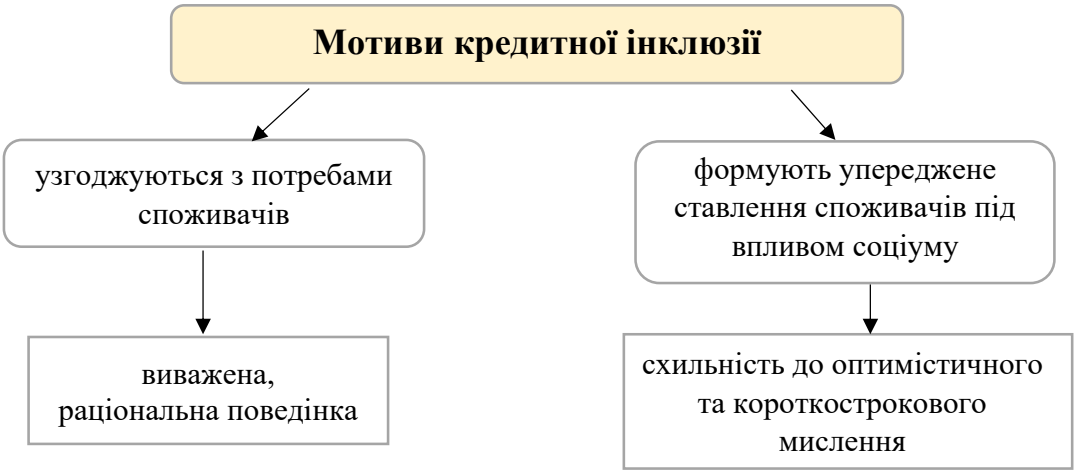

Рис. 4. Мотиви кредитної інклюзії
Джерело: авторська розробка

Споживчу поведінку Вартонова О. В. та Цалко Т. Р. визначають як сукупність цілераціональних оптимізаційних або максимізаційних дій населення у процесі суспільного виробництва, пов'язаних із вибором найвигіднішої альтернативи [16]. Як зазначає Коваль С. Л. кредитна поведінка домогосподарств визначається мотивами, під якими переважно розуміють внутрішню рушійну силу, що спонукає людину до дії [11].

Проте внутрішні потреби визначаються рівнем фінансової грамотності. Низький рівень фінансової грамотності населення формує спрощену модель інклюзивної кредитної поведінки, що стає ключовою перешкодою для доступу населення до кредитних послуг (рис. 4).

Якщо виходити з того, що мотив це підстава для певних дій і вчинків людини, тобто явище суб'єктивного та психологічного порядку, в якому поряд із раціональними причинами поведінки проявляються причини емоційного характеру. Відповідно, і мотивація кредитної поведінки формується під впливом певних причин раціонального та ірраціонального характеру (рис. 5). Особистісні мотиви визначають раціональні потреби у кредитних коштах, які необхідно

Рис. 5. Причини інклюзивної кредитної поведінки
Джерело: складено авторами на основі [17]

буде повертати на умовах платності. Формування раціональної кредитної поведінки відбувається на основі уміння керувати власними коштами, об'єктивності та логічності мислення, розуміння доцільності своїх дій. В той час, психологічно, людина не завжди схильна до користування кредитом в силу фінансової неграмотності, не бажання бути залежної від фінансових установ, невпевненості в майбутньому тощо.

Ірраціональна кредитна поведінка формується на основі підпорядкування дій людини своїм емоціям і є нелогічною з точки зору усталених поглядів. Проте, ірраціональна поведінка може бути усвідомленою, коли людина для миттєвого задоволення своїх споживчих потреб погоджується на будь-який варіант отримання кредиту, та неусвідомленою, коли людина не може передбачити наслідки свого імпульсивного рішення та загрози, що можуть реалізуватися.

Відхід від ірраціональної кредитної поведінки пов'язаний з розвитком фінансової грамотності населення, набуття навичок користування фінансовими послугами та продуктами, розширенням спектру фінансових продуктів та послуг населенню, особливо в умовах цифровізації.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, в сучасних умовах питання кредиту та кредитної поведінки населення доцільно досліджувати не тільки з економічного погляду, а враховувати поведінкові, соціальні аспекти. Зазначені процеси відображають такі параметри кредитної інклюзивної фінансової поведінки населення як рівень добробуту, доступність, залучення та використання [6]. Рівень розвитку кредитних відносин впливає безпосередньої на добробут населення та економічний розвиток країни.

Виділяємо чотири моделі кредитної поведінки: модель кредитної ексклюзивності, модель неформальної поведінки, модель формальної та модель самовиключення. Формування моделі кредитної інклюзивної фінансової поведінки відбувається під дією певних факторів як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. Вплив зовнішнього середовища, особливо воєнних дій на території України, змінив ставлення українців до користування кредитами і сформував новий портрет користувачів кредитних послуг. Банки, при плануванні пропозицій кредитних послуг, мають враховувати перехід населення до інклюзивної кредитної поведінки та зважати на можливості позичальників повернути кредит. Даний напрям потребує подальшого дослідження, а саме визначення причин виникнення кредитної заборгованості за споживчими кредитами з погляду поведінкових факторів моделі інституційної кредитної поведінки та пошук шляхів мінімізації проблемних ситуацій з повернення боргу.

Література

1. The Growth Report: Strategies for Sustained Growth and Inclusive Development. *Center for Global Development*. 2008. URL: https://www.cgdev.org/event/growth-report-strategies-sustained-growth-and-inclusive-development (дата звернення: 25.05.2024).

2. Barajas A., Beck T., Belhaj M., Naceur S. Financial Inclusion: What Have We Learned So Far? What Do We Have to Learn? *IMF Working Paper*. 2020. doi: https://doi.org/10.5089/9781513553009.001.

3. Demirguc-Kunt A., Beck T. H.L., Honohan P. Finance for all? Policies and pitfalls in expanding access. *(A World Bank policy research report). World Bank*. 2008. URL: https://www.researchgate.net/publication/254436993 (дата звернення: 20.05.2024).

4. Demirguc-Kunt A., Hu B., Klapper L. Financial Inclusion in the Europe and Central Asia Region: Recent Trends and a Research Agenda. *World Bank Policy Research Working Paper.* 2019. doi: https://doi.org/10.1596/1813-9450-8830.

5. Дудинець Л. А., Верней О. Є. Фінансова інклюзивність та її департаменти. Економіка управління національним господарством. 2018. Вип. 2(130). С. 8–13.

6. Prymostka L., Krasnova I., Prymostka O., Nikitin A., Shevaldina V. Financial inclusion in Ukraine: determinants and evaluation. *Financial and credit activity: problems of theory and practice.* 2020. 2 (33). С. 500–512. doi: https://doi.org/10.18371/fcaptp.v2i33.207218.

7. Ануфрієва К. В., Шкляр А. І. Фінансова інклюзія як чинник соціоекономічного розвитку. *Український соціум.* 2019. № 3(70). С. 59–77. doi: https://doi.org/10.15407/socium2019.03.059.

8. Кізима Т. Кредитна поведінка домогосподарств: структурно-аналітичний аспект. *Світ фінансів.* 2019. 1(58). С. 7–18 URL: http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1090/1093 (дата звернення: 05.05.2024).

9. Казьмірова О. М. Соціологічні дослідження кредитної поведінки: проблеми та перспективи. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* 2019. Вип. 2(42). С. 18–21 URL: http://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/194769/194957 (дата звернення: 20.05.2024).

10. Тарасенко А. В., Мурашковська І. А., Мекшун В. С. Кредитна поведінка домогосподарств: сутність, ознаки та фактори, що впливають на її формування. *Інфраструктура ринку.* 2023. Вип. 75. С. 182–187. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2023/75_2023/35.pdf (дата звернення: 05.05.2024).

11. Коваль С. Л. Мотиви та потенційні ризики кредитної поведінки домогосподарств. *Ефективна економіка.* 2016. № 10. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5185 (дата звернення: 05.05.2024).

12. Шаманська О. С. Сучасні мотиви та тенденції реалізації кредитної поведінки домогосподарствами в Україні. *Наукові записки Національного університету «острозька академія».* 2013. Вип. 22. С. 94–96. URL: https://ecj.oa.edu.ua/articles/2013/n22/19.pdf (дата звернення: 20.05.2024).

13. Сторонянська І. З., Беновська Л. Я. Фінансова поведінка населення в умовах війни: регіональні особливості. *Економіка та право.* 2023. № 1. С. 71–83. doi: https://doi.org/10.15407/econlaw.2023.01.071.

14. Кредити, надані домашнім господарствам. *Національний банк України: офіційний сайт.* URL: https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial (дата звернення: 20.05.2024)

15. Як змінилася фінансова поведінка і ставлення українців до кредитування під час війни: дослідження. 20 березня 2023. URL: https://fintechinsider.com.ua/yak-zminylasya-finansova-povedinka-i-stavlennya-ukrayincziv-do-kredytuvannya-pid-chas-vijny-doslidzhennya/ (дата звернення: 15.05.2024).

16. Вартанова О. В., Цалко Т. Р. Споживча поведінка: ревіталізація концепції і стрижневі моделі. *Економіка та суспільство.* 2023. Вип. 50. doi: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-36.

17. Рожко Н. Я. Сутнісна характеристика та еволюція розвитку поняття «раціональна» та «ірраціональна» поведінка споживача. *Науковий вісник Мукачівського державного університету.* 2019. Вип. 1(11). С. 48–53. doi: 10.31339/2313-8114-2019-1(11)-48-53.

References

1. The Growth Report: Strategies for Sustained Growth and Inclusive Development. (2008). *Center for Global Development.* URL: https://www.cgdev.org/event/growth-report-strategies-sustained-growth-and-inclusive-development.

2. Barajas A., Beck T., Belhaj M., Naceur S. (2020). Financial Inclusion: What Have We Learned So Far? What Do We Have to Learn? *IMF Working Paper*. URL: https://doi.org/10.5089/9781513553009.001.

3. Demirguc-Kunt A., Beck T. H.L., Honohan P. (2008). Finance for all? Policies and pitfalls in expanding access. *(A World Bank policy research report). World Bank*. URL: https://www.researchgate.net/publication/254436993.

4. Demirguc-Kunt A., Hu B., Klapper L. (2019). Financial Inclusion in the Europe and Central Asia Region: Recent Trends and a Research Agenda. *World Bank Policy Research Working Paper.* doi: https://doi.org/10.1596/1813-9450-8830.

5. Dudynets L. A., Vernei O. Ie. (2018). Finansova inkliuzyvnist ta yii departamenty. *Ekonomika upravlinnia natsionalnym hospodarstvom*. Vyp. 2(130). pp. 8–13 [in Ukrainian].

6. Prymostka L., Krasnova I., Prymostka O., Nikitin A., Shevaldina V. (2020). Financial inclusion in Ukraine: determinants and evaluation. *Financial and credit activity: problems of theory and practice.* 2 (33), pp. 500–512. doi: https://doi.org/10.18371/fcaptp.v2i33.207218.

7. Anufriieva K. V., Shkliar A. I. (2019). Finansova inkliuziia yak chynnyk sotsioekonomichnoho rozvytku. *Ukrainskyi sotsium.* № 3(70). pp. 59–77. doi: https://doi.org/10.15407/socium2019.03.059 [in Ukrainian].

8. Kizyma T. (2019). Kredytna povedinka domohospodarstv: strukturno-analitychnyi aspekt. *Svit finansiv.* 1(58). pp. 7–18 URL: http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1090/1093 [in Ukrainian].

9. Kazmirova O. M. (2019). Sotsiolohichni doslidzhennia kredytnoi povedinky: problemy ta perspektyvy. *Visnyk NTUU "KPI". Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo.* Vyp. 2(42). pp. 18–21 URL: http://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/194769/194957 [in Ukrainian].

10. Tarasenko A. V., Murashkovska I. A., Mekshun V. S. (2023). Kredytna povedinka domohospodarstv: sutnist, oznaky ta faktory, shcho vplyvaiut na yii formuvannia. *Infrastruktura rynku.* Vyp. 75. pp. 182–187. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2023/75_2023/35.pdf [in Ukrainian].

11. Koval S. L. (2016). Motyvy ta potentsiini ryzyky kredytnoi povedinky domohospodarstv. *Efektyvna ekonomika.* № 10. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5185 [in Ukrainian].

12. Shamanska O. S. (2013). Suchasni motyvy ta tendentsii realizatsii kredytnoi povedinky domohospodarstvamy v Ukraini. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "ostrozka akademiia".* Vyp. 22. pp. 94–96 URL: https://ecj.oa.edu.ua/articles/2013/n22/19.pdf [in Ukrainian].

13. Storonianska I. Z., Benovska L. Ia. (2023). Finansova povedinka naselennia v umovakh viiny: rehionalni osoblyvosti. Ekonomika ta pravo. № 1. pp. 71–83. doi: https://doi.org/10.15407/econlaw.2023.01.071 [in Ukrainian].

14. Ofitsiinyi sait Natsionalnoho banku Ukrainy. Kredyty, nadani domashnim hospodarstvam. URL: https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial [in Ukrainian].

15. Yak zminylasia finansova povedinka i stavlennia ukraintsiv do kredytuvannia pid chas viiny: doslidzhennia. 20 bereznia 2023. URL: https://fintechinsider.com.ua/yak-zminylasya-finansova-povedinka-i-stavlennya-ukrayincziv-do-kredytuvannya-pid-chas-vijny-doslidzhennya/ [in Ukrainian].

16. Vartanova O. V., Tsalko T. R. (2023). Spozhyvcha povedinka: revitalizatsiia kontseptsii i stryzhnevi modeli. *Ekonomika ta suspilstvo.* Vyp. 50. doi: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-36 [in Ukrainian].

17. Rozhko N. Ia. (2019). Sutnisna kharakterystyka ta evoliutsiia rozvytku poniattia "ratsionalna" ta "irratsionalna" povedinka spozhyvacha. Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnoho universytetu. Vyp. 1(11). pp. 48–53. doi: 10.31339/2313-8114-2019-1(11)-48-53 [in Ukrainian].